

L'UNIVERS NEPO.¹ MIRADES SOBRE UN MÓN CANVIANT QUE CAL TRANSFORMAR

Jaume Funes Artiaga

Seduir mirades

Aquest llibre potser està condemnat al fracàs. Per a uns hipotètics lectors o lectores joves no deixen de ser pàgines del passat. Per què mirar, llegir, pensar en realitats, idees, propostes, lluites que com a mínim tenen cinquanta anys? Per a persones no joves que empenyen la vida enmig de velles i noves dificultats, llegir-lo suposaria acceptar idees que ajuden a entendre aquesta vida, oblidar el conformisme i tornar a sentir que potser la injustícia no és inevitable. Per a uns altres ciutadans i ciutadanes que estan implicats en lluites polítiques, batalles sindicals o compromisos de barri, el text pot sonar a relats antics que obliden com va canviant el món. Tot allò de la classe obrera, la lluita a les fàbriques, els moviments per aconseguir llibertat i vida digna compartida, no té res a veure amb allò que passa avui dia.

I si el destí del llibre és aparentment el fracàs, doncs per què l'hem escrit? Més enllà del que diuen els diferents textos, d'en Joan i de les autores i els autors, el llibre no neix per recopilar escrits que, de manera nostàlgica, considerem permanentment vàlids. Tampoc no ha estat redactat per reivindicar la figura d'una persona especialment extraordinària, ni per fer exegesi del seu pensament o del sentit de les seves idees. La pretensió és una altra.

Aquest llibre tindrà èxit si aconsegueix seduir qui vulgui canviar la seva mirada. Tot el sentit del que es pot llegir a continuació neix de la voluntat de mantenir viva una forma de mirar el món, una manera de descobrir l'altre, una forma de compromís amb la vida de les persones sotmeses a la injustícia, una fe permanent a imaginar utopies. Ho escrivim perquè reivindicar avui Joan N. García-Nieto no és recordar el que va fer ni el que va escriure (que recuperem molt parcialment aquí). Té la seva raó de ser en la necessitat de mantenir viva i compartida la seva mirada i la seva manera d'estar al món. Ell formava i forma part dels humanistes que, en realitats i temps molt diversos, lluiten contra la deshumanització, fent possible la humanitat d'uns altres.

José Fernández ja ens explica en el seu text com van ser els temps socials i polítics en els quals en Joan va viure activament i implicant-se en tot. Però en aquestes realitats històriques, com s'explica passar de jesuïta amb sotana, d'origen familiar burgès i formació acadèmica d'elit, a ser líder intel·lectual i humà dels moviments socials, polítics i sindicals del Baix Llobregat? Com s'explica dir missa al matí per a senzilles devotes i a la tarda ajudar líders sindicals a saber com enfrontar-se al capitalisme? Per què als seus escrits trobem la reivindicació de la participació obrera en les empreses i la necessitat de tenir vides que no estiguin definides pel treball? Podria seguir descrivint la multiplicitat de colors de les seves sensibilitats i l'agudeses de qui mira d'investigar les respostes que els éssers humans cerquen quan tot sembla ensorrar-se i canvien les

¹ Entre els més pròxims, en Joan era anomenat "Nepo", com a derivació del seu nom sencer: Joan Nepomuceno García-Nieto.

regles del joc, apareixen noves formes d'explotació, la pobresa passa a ser una variable dominant... I la llista d'interrogants continuaria.

Tampoc té sentit parlar d'en Joan com una mena de convers, algú que deixa una fe per una altra, algú que cau del cavall i descobreix que el món no era allò que li havien explicat, que la vida era al Baix Llobregat i no a les aules universitàries o entre les elits dirigents. Certament, va ser una persona que, implicada en el fet de descobrir el món que l'envolta, descobreix significats desconeguts als barris, vides alienes, sentits amagats, i els seus canvis vitals representen un gran enriquiment de la mirada.

En les properes pàgines espero poder explicar que el llibre té sentit per preservar mirades, les mirades humanes d'en Joan i la manera com, mirant i convivint, va transmetre una manera de ser persona al costat d'altres persones. Mirades que hem de fer perviure en el temps.

Una forma d'estar en el món

Pensant en com situar la lògica vital d'en Joan, el seu pensament i les seves accions, vaig recordar un text escrit per definir l'ofici de mestre, que podia ser un bon punt de partida:² «De totes les descripcions de l'ofici, de la professió, que he anat trobant, les més suggeridores al meu parer són aquelles que venen a afirmar que ser mestre, ser professor, és una forma particular d'estar en el món. Situen l'ofici com una forma de mediar entre dues preguntes: en quin món vivim i en quin món ens agradaria viure».

En Joan representava una forma d'estar en el món, sense oblidar mai com descobrir el veritable món diari de les persones i sense deixar d'imaginar i explicar —i convèncer— que calia construir un món diferent. Amb els oficis educatius compartia l'ocupació d'acompanyar vides. En el seu cas no eren vides que van desenvolupant-se sinó vides que necessiten construir relats i sentits per a allò que estan vivint.

El seu ofici (l'ofici que volem ajudar a preservar amb aquest llibre) era mirar la quotidianitat del món, descobrir què passava i aportar-hi explicacions, tot pensant de manera permanent en com educar per mirar, educar perquè les persones poguessin descobrir les contradiccions i les explotacions de la vida que estaven obligades a tenir. Les seves mirades i les seves propostes per mirar afegien, a més, una proposta d'horitzó, una gestió del present pensada per imaginar futurs diferents. A més, ara que està tan de moda invocar el rigor científic, les seves propostes d'observar, descobrir, saber, sempre tenien dues dimensions: els contextos (barri, condicions de vida, felicitats i patiment...) i la dimensió compartida de la vida. Explicava la vida il·luminant on era viscuda i recordava que el seu sentit i qualsevol proposta de canvi era el d'una vida entre altres vides.

Les peces de la pobresa

Joan N. García-Nieto, que com tot ésser humà va vivint acumulant experiència i eixamplant el seu univers, podríem dir que organitza la seva existència al voltant d'una desena de conceptes, paraules, valors, incògnites, patiments... El seu univers (matisat, reconvertit, enriquit al llarg dels anys) és un puzzle d'una desena de peces, que va tractar de definir, actualitzar i encaixar al llarg dels anys.

² FUNES, J. *Fer de mestre quan ningú no sap per a què serveix*. Vic: Eumo, 2019.

Potser una de les peces clau la conforma l'univers de la "pobresa", el que significa no tan sols ser pobre sinó estar condemnat a viure vides empobrides. Com un dels autors del llibre ens recorda, «ser pobre no és tan sols una condició, també és una sensació». Aquesta peça el va portar a reivindicar la sortida de la beneficència i a reflexionar sobre les rendes garantides que recuperen drets i aporten dignitat. Una realitat que avui repensem a partir de com accedir a les prestacions socials com a garantia de drets, associades sempre a la reducció de l'explotació que les fa necessàries. Any rere any van apareixent nous rostres de la pobresa (per exemple, la pobresa dels ocupats) i recordar en Joan significa lluitar contra qui l'amaga i afinar la mirada per descobrir les noves expressions i les noves privacions. Avui ens obligaria a preguntar-nos, per exemple, què vol dir viure en un món de pobresa crònica.

Enmig de successives crisis, també col·loca una peça complementària: l'"economia". Falsejaríem la seva mirada si no parléssim de capitalisme com a sistema i de marxisme com a forma de mirar i investigar. En Joan, defensor de canvis transformadors (revolucionaris?) en la societat que oprimeix, pot començar defensant, si més no, un capitalisme de rostre humà que millori les condicions de treball i deixar molt clar que sempre es lluita contra poders econòmics que tenen com a principal objectiu el benefici. Com en un dels textos ens recorda, avui ja treballem en empreses planificades per donar rendiment als fons d'inversió, llençades a la paperera si disminueix el benefici.

Molt probablement, avui dialogaríem amb ell sobre quin és el nivell d'explotació tolerable i el nivell de revolució possible. El que és ben segur és que necessitem mirades que descriguin les múltiples formes d'explotació i no descriguin les "revolucions" com a impossibles. Avui parlaria i escriuria sobre la deshumanització i hem de parlar de com la lluita contra el capitalisme dominant passa per no perdre la condició humana compartida. Paral·lelament, tal com en Joan només apuntava, necessitem rigor i imaginació per desenvolupar altres economies, tot allò que ja començava a anomenar-se economia social.

El puzle de les biografies incertes

Un segon gran grup de peces del puzle Nepo el conforma el "treball", associat a la peça complementària que és l'"atur" i definida al voltant dels "canvis tecnològics". Abans de res, qualsevol de les seves reflexions, de les reflexions que nosaltres no podem deixar de fer, estan centrades primer en el "treball digne", la reivindicació i la lluita perquè treballar no sigui destruir-se cada dia i que allò que la treballadora o el treballador ven treballant no sigui la pròpia vida.

Permanentment, però, apareix la reflexió sobre el sentit del treball. Sobre el vell debat de la triple activitat (treballar, descansar, fruit de la vida) apareix la preocupació de què aporta treballar a la persona treballadora. Una preocupació que s'aguditzava quan la feina desapareix i quan es modifiquen dràsticament les formes de treball. El treball no només no havia de ser explotador, també havia d'aportar dignitat (sentir-se socialment útil produint), construir vinculacions (vides en relació), permetre sentir en algun moment que existia alguna comunitat de pertinença (un cert pacte social per formar part de la societat). Com algun dels textos del llibre ens recorda, avui hem de pensar què vol dir viure biografies incertes, sense cap lloc central per al treball.

En Joan va haver de parlar i actuar enmig de dues grans crisis econòmiques, pensant en les persones aturades i els patiments que comportava que les seves vides també acabessin aturades. Els canvis tecnològics accelerats només els va viure en una petita part. No va arribar a pensar sobre com combatre els algorismes

amb capacitat computacional per afinar les explotacions. Però la mirada que ens queda ens porta a repensar les seves reflexions sobre el repartiment del treball, intuïnt quina és la dosi d'ocupació que necessitem totes les persones per no deixar de ser persones. Igualment, quan descrivia les “noves” feines del món social, cultural, creatiu, de la cura de les persones, ens queda la batalla perquè no siguin desenvolupades com a formes d'obtenció de guanys, que la riquesa humana que generin no formi part dels dividends per repartir sinó de les condicions de vida que s'han de millorar.

Enmig de totes aquestes reflexions també hi havia la paraula “joventut”. La joventut que havia passat de ser un temps per dedicar-se a ser aprenent a ser un temps per viure, un etapa de la vida, sense sentit. De cop, el treball ja no és l'eina que servia per a la transició i inserció. En aquests moments, a sobre, els joves eren el grup majoritari de la població i la societat en crisi els expulsava. En Joan es va veure forçat a incorporar la idea de “marginació”. Vides que quedaven al marge i per a les quals calia construir vies alternatives d'incorporació. Avui els joves no són el grup social majoritari, però sí que són el grup més afectat per l'atur i necessitem mirades que descobreixin les formes en què els ciutadans i ciutadanes joves poden construir les seves maneres de formar-ne part. Mirades que no deixen la ciutadania en mans de les pretensions de la societat de mercat.

De la classe obrera a les societats justes

Seria impossible fer desaparèixer de l'univers Nepo la peça de la “classe obrera”. Vaig tenir l'oportunitat de participar en l'estudi *Juventud obrera y conciencia de clase* (un treball militant que va impulsar un moviment juvenil dinàmic i que després va ser llibre prohibit) i puc donar fe de la seva preocupació vital i intel·lectual permanent d'ajudar a descobrir i compartir la condició existencial que unia i uneix les persones que comparteixen treball, atur i barri. La seva opció de viure a Cornellà era l'opció de compartir unes condicions de vida que definiran finalment una condició de classe.

Fins i tot quan algunes persones properes es van dedicar a aprofundir en la història oral, seguien els seus suggeriments de descobrir els relats vitals de classe social, tots aquells sentits que la condició de ser persona de baix i unes relacions de supervivència conformaven. Avui, aquesta mirada continua sent una mirada que, descobrint les condicions de vida basades en la desigualtat i l'explotació, conformen maneres de situar-se en el món molt diferents segons la classe social.

Després de la seva mort, ha estat molt habitual amagar que en Joan va ser un home del PSUC i de CCOO. Intentos que tracten de desvincular els seus compromisos intel·lectuals i les seves pràctiques socials, que sempre van estar associades a propostes de construir societats més igualitàries i justes. No es tractava d'una persona bona amb tothom (ho era) que comparteix causes febles d'un univers d'ONGs més o menys compromeses. El seu puzzle vital tenia dues peces clau que eren “sindicalisme” i “política”.

Si ara es publica aquest llibre és perquè en Joan va dedicar moltes de les energies de la seva vida a acompanyar lluites sindicals (que van ser estimuladores també de l'arribada de la democràcia des del Baix Llobregat) i a formar quadres que tinguessin la capacitat d'enfrontar-se i negociar amb qui tenia el poder a les empreses. Ja he comentat que l'economia, les empreses i l'ocupació són avui radicalment diferents. Però la mirada que necessitem conservar i desenvolupar és la que educa els nous líders del treball, per frenar i canviar les noves formes d'explotació laboral.

Si un dels darrers textos d'en Joan va ser “El futur democràtic es diu socialisme”, es pot deduir fàcilment que la seva mirada sempre va ser transformadora. No descrivia el món. Dibuixava les formes de transformar el món. Els seus van ser temps en què la socialdemocràcia no sempre va transformar les seves societats o en què Berlinguer i el seu eurocomunisme eren sistemàticament vetats per arribar al poder. Sabia perfectament que no eren temps de revolucions, però sí temps en els quals s'havia de lluitar per transformacions profundes de l'organització social i política. Lluitava per aconseguir la millora de vida, per petita que fos, d'una persona, però recordava contínuament que alguna cosa havíem de fer tots plegats per construir altres societats. Avui, en temps de desencís de la política, ens calen mirades que descriguin com podem fer junts transformacions veritablement profundes de societats que avancen permanentment cap a una injustícia més gran.

Hi ha un text que podríem considerar clàssic del seu pensament: “Yo te vi llegar”. La “immigració” com a experiència vital que impregna i determina moltes de les vides obreres formarà part sempre dels seus relats. La seva vida no està lligada a Cornellà sinó a la Ciudad Satélite de San Ildefonso. Durant molt de temps serà la veu que relata com els seus veïns i veïnes aporten esforços i vides que construiran Catalunya. Era la veu que reivindicava el dret de formar part (no el dret de ser acceptat) i la mirada que permet descobrir la multiplicitat de vides que havien fet el recorregut entre la pobresa d'origen i la lluita obrera per tenir feina, diners i dignitat. La seva mirada i la seva veu dirien el mateix avui i es continuen necessitant per descobrir la duresa de les aventures vitals de les migracions actuals i per pensar com aconseguir que esdevinguin ciutadans i ciutadanes de Catalunya.

Ulls plens d'utopia

La seva cosmovisió va tenir sempre el “cristianisme” com a peça clau. Va ser des de molt aviat l'exemple perfecte del que el seu amic Alfons Comín definiria com a cristians en el partit i comunistes en l'Església, tot i que aviat va treballar perquè la seva església fos la de les comunitats de base i els seus amics jesuïtes, els de les comunitats pobres i la teologia de l'alliberament. Si es vol aprofundir en allò que els que professen el cristianisme poden considerar el llegat d'en Joan, només cal que tornin a llegir tot el que va explicar i escriure liderant el moviment de Cristians pel Socialisme. Els que no som creients reivindicuem la seva mirada “religiosa” perquè ens recorda que no hi ha humanitat sense fraternitat i que qui vol transformar el món no pot renunciar a l'esperança. Mirades que cerquen descobrir formes de comunitat en un món de solituds. Mirades que no deixen de recordar els drets col·lectius i la construcció de la justícia.

De manera especial en els darrers anys de la seva vida, els ulls d'en Joan reflectien “utopia”. No tan sols perquè va dirigir una fundació amb aquest nom (que va continuar el seu llegat uns quants anys), sinó perquè parlava i actuava recordant que no es pot viure, personalment i col·lectivament, sense tenir present un horitzó d'utopia. Escriu sobre utopia social i sobre utopia a l'Església, sobre utopia de barri i utopia de comunitat. La seva mirada ens recorda que la vida de debò sempre tracta d'imaginar un futur compartit que serà millor, però que cal imaginar-lo permanentment.

Necessitem recuperar i mantenir les mirades utòpiques, tot i saber que imaginem impossibles. Però com bé ens recorden al final del llibre, són les utopies (impossibles) les que ens fan sentir més bé (volem ser diferents) i donen sentit als esforços col·lectius per construir societats possibles (més justes, amb menys explotació, que construeixin vides dignes per a tothom).